

ZA JEDAN NOVI STRUKTURALIZAM

(Andrea Lešić: *Bahtin, Bart, strukturalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2011)

Čini mi se prikladnim otpočeti osvrt na studiju Andree Lešić *Bahtin, Bart, strukturalizam* podsećanjem na stav Antoana Kompanjona da je istinsko obeležje teorije njeno zalaganje, njena *vis polemica*, divlja i okrepljujuća borba protiv uvreženih mišljenja u književnom proučavanju. Autorka upravo na taj način pristupa predmetu svog istraživanja. Jer, ako smo pomislili da je projekat strukturalizam iscrpen, spreman da se odloži u istoriografske preglede, rezultati kritičko-istraživačkog rada Andree Lešić pokazuju, rečima autorke, da „strukturalizam nije neka ludost naših očeva koju treba prevazići, nego pozitivan intelektualni fenomen od koga se još svašta ima naučiti“.

Istraživački poduhvat Lešićeve objedinjuje nekoliko pravaca. Ona je najpre problematizovala okoštalu sliku o strukturalizmu kao ekskluzivno francuskom proizvodu, ukazujući na teorijski značaj u strukturalističkom kontekstu istočnoevropskih književnih izučavanja (kasni ruski formalizam i sovjetska semiotika). Potom je revidirala postojeće predstave o Bartu (zapadnoevropski strukturalista *par excellence*) i Bahtinu (arhantistrukturalista), razumevajući ih u okviru razlika zapadnog i istočnog strukturalizma. U krajnjem ishodištu, pokazala je da književnonaučni strukturalizam svoju teorijsku misao nije vezao isključivo za binarne opozicije, sinhroniju, jezik i zatvorene sisteme, već da je razmatrao i složeni odnos između književnosti, kulture i istorije, da je književnost razumevao i kao alatku *spoznaje i mogućnosti slobode*. Autorka je pred sebe postavila obimom i složenošću zahtevne zadatke, ali je i utemeljeno i podsticajno odgovorila na njih.

Da bi preispitala i prevrednovala strukturalizam, i dela Barta i Bahtina, autorki je bio potreban širi kontekst i ona ga pronalazi u kognitivnoj poetici. Oslanjajući se na stavove Pitera Koza iznete u studiji *Strukturalizam: umetnost shvatljivog*, ona strukturalizam definiše kao „proučavanje struktura odnosa unutar kulturnih sistema koji daju smisao našem doživljaju svijeta, organizuju naše razumijevanje i nude modele za ponašanje“. Za promišljanje strukturalizma kroz teorijski okvir kognitivne poetike autorka je, uostalom, opravdanje našla i u delima Barta i Bahtina, „koji su vidjeli književnost kao jedinstveni kognitivni medij za procesuiranje društvene, kulturne i jezičke kompleksnosti“. Proširujući, dakle, „zvanični“ korpus strukturalističkih tekstova uključivanjem tekstova istočnoevropskih teoretičara književnosti i polazeći od uverenja u specijalni kognitivni status književnosti, ona dobija produktivnu perspektivu za promišljanje Barta i Bahtina. A da studija nije njen završni pogled na strukturalizam napominje i sama autorka, ističući da priču o strukturalizmu kao delu kantovskog nasleđa koji traje do danas odlaže za idući projekat. Verujem da će čitaoci ove studije poželeti da Andrea Lešić ostvari svoju nameru. No, priča može i šire biti ispričana i za strukturalističkim konceptualnim modelima mogli bismo tragati i u trinaesto-

vekovnoj polemici između gramatičara i logičara, što svakako ostaje podsticaj i plodno tlo za buduća istraživanja.

U prvom delu istraživanja, Lešićeva osvetljava scenu na koju će postaviti dijalog između Barta i Bahtina, odnosno sučeljava dva fundamentalno različita strukturalizma. Sa jedne strane su Levi-Stros, Greimas, Ženet, Benvenist i Pijaže, a sa druge strane Jakobson, Tinjanov, Mukaržovski i Lotman. Detaljnom analizom ključnih ideja ovih autora, autorka pokazuje da se dva tipa strukturalizma razlikuju po drugačijem pristupu lingvistici kao temeljnoj disciplini, odnosu prema istoriji i dijahronijskom proučavanju istorije i kulture. Autorkina pažnja (i simpatije) pomnije je usmerena ka istočnoj varijanti strukturalizma. Temeljno interpretira tekst „Problemi u proučavanju jezika i književnosti“ (1928) Jurija Tinjanova i Romana Jakobsona (smatra ga manifestom strukturalizma) u kom autori razmatraju probleme književne istorije i razlike između proučavanja književnosti i jezika kroz Sosirove lingvističke postavke, izdvajajući stav o potrebi izučavanja strukturnih zakona, kao i razumevanja konkretnih književnih pojava. Od važnosti joj je umanjivanje značaja ideje o imanentnoj prirodi umetničke strukture i naglašavanje njene zavisnosti od društvenog i istorijskog konteksta Mukaržovskog. „Najbriljantniji um među sovjetskim teoretičarima“ (a stiče se utisak da autorka drži i šire), Lotman je posebno produktivan za revidiranje strukturalizma. Na primer, njegove teorijske postavke o književnosti (jezička umetnost) kao sekundarnom modelativnom sistemu, o tekstu kao kompleksnoj strukturi dva ili više hijerarhijski strukturisana znakovna sistema koja održavaju vezu i sa drugim književnim tekstovima i vanknjiževnim svetom, o neodvojivoj povezanosti forme i sadržaja, o književnosti u kojoj *langue* i *parole* postaju neodvojiva metodološka celina. Izdvojene ideje istočnoevropskih strukturalista su rakurs kroz koji se promatraju Bart i Bahtin. Autorka zaključuje pregled razlika između zapadnog i istočnog strukturalizma izdvajajući i etnopsihološki uslovljenu razliku, što je jedna od svega nekoliko autorkinih teza koje bih dovela u pitanje. Naime, autorka ističe kako istočnoevropski teoretičari književnosti svoj posao čine sa snažnom verom da je književnost od vitalnog značaja za život naroda, dodajući da „osećaj ponosa i strasti za svoj rad i svoj predmet koji prosijava i kroz najsuvlju Lotmanovu formulaciju nema pravog pandana u većini zapadne književne kritike“. Za mene je ovaj stav pre autopoetičko profilisanje, no što je atribut koji bih pripisala Lotmanovim tekstovima, ali, kao što nas je Bart podučio, *jouissance* nije inherentno tekstu, ono zavisi od čitaoca.

Uzimajući za predmet istraživanja širok raspon tekstova Barta i Bahtina, autorka je tematizovala njihove ključne književnoteorijske koncepte, sagledavajući tok njihovog razvoja i transformacija i njihovu dosadašnju recepciju. Pre svega se interesovala za liniju dodira između njihovih teorija koja se uspostavlja po pitanjima odnosa književnosti i ideologije, socielekata i njihovog literarnog predstavljanja, intertekstualnosti i uloge autora. Najpre ih je obojicu kontekstualizovala unutar strukturalizma. U Bartovom slučaju, izdvajajući dva toka u njegovom stvaralaštvu, pažnju je usmerila na „društvenu, istorijsku, ideološki svesnu“ liniju koja korespondira idejama istočne verzije strukturalizma. Na primer, autorka je posebnu pažnju posvetila Bartovom konceptu mimesisa. Polazeći od njegovog negiranja referencijalne funkcije književnog teksta i insistiranja na konvencionalnosti „efekta stvarnog“, pokazala je da je Bartova kritika, u stvari, rezultat prevelike konceptualne zahtevnosti postavljene pred mimesis. Bartov esej *L'activité structuraliste* (*Strukturalistička aktivnost*)

poslužio joj je da osvetli drugačije dimenzije mimesisa. S obzirom da se strukturalni čovek ne definiše preko svoje terminologije, već imaginacije, „preko načina na koji mentalno živi strukturu“, cilj strukturalne analize je rekonstrukcija objekta otkrivanjem pravila preko kojih funkcioniše. Njegova struktura je simulakrum nekog predmeta, ali njegova svrha nije da kopira taj predmet, već da ga učini razumljivim, da mu dâ značenje. Za Barta, umetnička i strukturalistička praksa dele isti cilj – mimesis stvarnosti, ali ne baziran na „analogiji supstance“, već na „analogiji funkcije“. Daleko od toga da bude antihumanistička, struktura za Barta može mnogo da nam kaže o našoj ljudskosti, i pravi subjekt strukturalističke analize je *homo significant*. Strukturalistički pristup je opravdan jer se društvo uvek strukturise kroz jezik, i struktura, takođe, može da dopuni naše shvatanje o istoriji. Autorka zaključuje da su Bartova koncepcija mimese kao „rekreacije funkcije“ (kreiranje simulakruma) i ideja organizovanja sveta kroz govor i pisanje o njemu analogne ideji modelativnih sistema sovjetskih semiotičara. A ideju modelativnih sistema uočava i u Bahtinovom stvaralaštvu, u njegovoj koncepciji žanrova i hronotopa koji oblikuju stvarnost kroz specifičnu upotrebu jezika (Bartov simulakrum). To je jedna od ključnih ideja koja Bahtina smešta unutar strukturalizma. Autorka napominje da se Bahtin nije služio strukturalističkom terminologijom, ali, bartovski rečeno, njegova imaginacija to svakako jeste. Sosirovski orijentisana razlika između govora i jezičkog sistema, jezik kao modelator sveta i identiteta (ličnog i kolektivnog), važnost konteksta za razumevanje iskaza jesu ideje koje spajaju Bahtina i Tinjanova, Mukaržovskog, Lotmana. I Barta. Ključno pitanje, i za Barta i za Bahtina, bilo je ne šta stvari jesu, već šta nam znače. Za autorku je od izuzetne važnosti činjenica da su obojica bili etički i društveno angažovani i što su smatrali da stvari vredi proučavati ukoliko mogu da nam kažu nešto o načinima oblikovanja sveta i našoj poziciji u njemu. Najveći deo autorkinih analiza posvećen je upravo tom aspektu njihove misli. Ne zanemarujući razlike između njih (na primer, shvatanje književnog lika ili poezije), autorka pokazuje da Bartova analiza levičarskih mitova odgovara Bahtinovoј teoriji autoritativne reči. Takođe, njihovi opisi uslova pojave modernog romana veoma su slični (za Barta se roman javlja kada buržuj monološke svesti postaje svestan da postoji suprotstavljena društvena klasa; Bahtin je pojavu romana vezao za trenutak kada kultura postaje svesna da njen jezik nije apsolutna forma, kada mitološka svest gubi primat nad jezičkom svešću). Obojica su tragali za načinima izbegavanja represije u tekstu, i autorka uspostavlja brojne analogije između Bartovih koncepta pisma (*l'écriture*) i pisivosti (*scriptible*) i Bahtinovog polifonijskog romana kao utopijskih projekata, istinskih prostora heteronomije. Ispitujući ulogu autora, autorka pokazuje da se ona u delima Barta i Bahtina menjala, ali da su obojica, naposletku, smatrali da je autor problematičan ako ima apsolutnu vlast nad značenjima teksta. Ukoliko ne prati logiku *doxe*, odnosno, ukoliko postaje sila strukturacije koja nema završnu reč, autor je poželjan. Autor treba da se odrekne svoje autoritarne pozicije i da postane posrednik za jezike i žudnje, da omogući u tekstu prisustvo različitih ideologija, sociolekata i njihovu međusobnu komunikaciju. Naposletku je produktivno ukrstila njihove koncepcije dijaloga, napominjući da je Bartov koncept „heteroglosije bez dijalogizma“ ponekad neophodna korekcija Bahtinovog entuzijastičkog i optimističnog uzdizanja dijaloga kao suštine ljudske komunikacije.

Andrea Lešić je u svojoj studiji pokazala pun potencijal bahtinovski shvaćenog dijaloga. Bartu i Bahtinu je postavila pitanja koja im njihove sopstvene kulture nisu postavile.

Jer, kako je to Bahtin lapidarno formulisao, „tuđa kultura se samo u očima *druge* kulture otvara potpuno i produbljeno (ali ne u apsolutnoj potpunosti, zato što će doći i druge kulture koje će videti i shvatiti još više). Jedan smisao otkriva svu dubinu u susretu i doticaju sa drugim, tuđim smislom; među njima kao da počinje *dijalog* koji prevlađuje zatvorenost i jednostranost tih smislova, tih kultura.“¹ Bart iz vizure istočnoevropskog strukturalizma, Bahtin razumevan kroz bartovsku prizmu – krajnji rezultat je prevladavanje jednostrane i redukovane slike strukturalizma, otkrivanje njegovih novih smislova, gdekad mnogo „dubljih“ od već elaboriranih. Naposletku, studija Andree Lešić, značajnog propedeutičkog karaktera, primer je valjanog preispitivanja književnoteorijskih ideja i važnosti poduhvata te vrste kako za razvoj i produktivnost književnih istraživanja tako, još i više, za samu književnost, čuvajući njeno povlašćeno mesto u procesima proizvođenja smisla i dosezanja slobode. Jer, o književnosti najpre i treba da bude reč.

---

¹ Mihail Bahtin, „Odgovor na pitanje redakcije ‘Novog sveta’“, *Treći program Radio Beograda*, 92-95/1992, str. 347-348.